

Thema's uit de groepsanalyse

Group Analysis jaargang 42, een impressie.

Piet Verhagen (pverhagen@meerkanten.nl) is psychiater / groepspsychotherapeut en werkt bij Meerkanten GGZ te Harderwijk.

Wat mij opvalt bij lezen van artikelen in *Group Analysis* is dat de matrixgedachte medebepalend is voor hoe de auteurs schrijven: ze zijn zelf onderdeel van hun artikel. Dat klinkt wat simpel, maar Malcolm Pines, in een hierna nader te bespreken artikel, geeft een sleutel. Onder verwijzing naar Dilthey (1833-1911) refereert hij aan diens opvattingen over de uitleg van de mens van zichzelf in de context van de geschiedenis met zelfkennis als doel. En dan vervolgt Pines met te zeggen dat het historisch proces het analoge aandachtsgebied van de groepsanalyse is, hetgeen alleen te benaderen is door ons empathisch te verplaatsen in de optiek van de ander, en met besef van onze eigen beperkte historische horizon in de vorm van onze tegenoverdracht.

Ik doe een greep uit een jaargang artikelen en geef een korte typering¹.

De matrix

Sommige teksten gaan lang mee, en trouwens sommige personen niet minder. Ik las een tekst van Malcolm Pines (19??, ik schat jaren twintig), die ik me van de paar keer

dat ik hem ontmoette herinner als een uiterst vriendelijke en voorkomende Brit. Ik las de tekst omdat die tot mijn verrassing teruggaat op een lezing uit 1990, die ik gehoord moet hebben omdat deze werd voorgedragen tijdens wat niet alleen mijn eerste buitenlandse congres was, maar ook mijn eerste groepsanalytische congres, 'Mistrust in the Matrix', in Oxford. Het artikel wil de matrix in een historisch perspectief plaatsen. Daar zijn allerlei goede redenen voor, zoals een poging te achterhalen waar Foulkes zijn ideeën vandaan haalde. Foulkes is immers nu niet een auteur die *en detail* zijn bronnen prijsgeeft. Foulkes deed zijn opleiding in Frankfurt en Wenen, maar de praktijk van de groepsanalyse begon in Engeland. Maar het zou haaks op de gedachte van de matrix staan als niet ook Foulkes gezien zou moeten worden in het licht van de geschiedenis van de Europese gedachtewereld. Pines trekt een aantal lijnen in het denken over 'mind, self and society' in Duitsland, Frankrijk, en 'dear old' Engeland. Rode draad daarbij is de vraag naar de hele mens, die niet louter individu is, maar ingebed is in de realiteit van zijn cultuur (taal, kunst, mythe, religie,

¹ Nummer 4/2009 was helaas nog niet beschikbaar.

gewoonte en recht). En al valt de term matrix niet, Pines ziet het concept zich wel aandienen in de lijnen die hij trekt. Frankrijk neemt een speciale plaats in, niet alleen omdat de psychologie van het onbewuste een Franse vinding is, maar ook omdat de Fransen gegeven hun geschiedenis zoveel oog hadden voor de psychologie van de massa; Pines refereert aan een politieke beweging als ‘Solidarism’ en de literaire stroming van de ‘Unanimists’ (een groep is meer dan een verzameling individuen, ‘but assumes its own psychological presence’). In Engeland was het individualisme veel sterker naar voren getreden, maar aan het begin van de twintigste eeuw kondigt zich ook daar veranderend inzicht aan: de dynamiek van geest en samenleving komt in beeld, een nieuwe psychologie dient zich aan en de groep komt in beeld. In die tijd komt Foulkes aan, midden jaren dertig, korte tijd later wordt de matrix geboren: ‘het individu en de groep’ wordt ‘het individu in de groep’. Volgens critici idealiseerde hij de groep te veel (Nitsun, 1996).

Een mooi relaas van een man die er zelf al heel lang geleden bij was.

Religie

Een mooi persoonlijk en professioneel relaas geeft Roselyn Abbott in haar bijdrage over religieus fundamentalisme en geestelijke gezondheid vanuit groepsanalytisch perspectief. Zelf afkomstig uit een evangelisch Brits milieu en daar kennelijk intensief bij betrokken geweest, inclusief

de genezingspraktijken binnen dat milieu, werkt ze nu als groepstherapeut bij de National Health Service en in een eigen praktijk. Dat geeft een andere kijk op geestelijke gezondheid en ziekte (‘culturally defined’): psychopathologie als symptoom van het collectief onbewuste bij daartoe genetisch gepredisponerde personen. Ondertussen zegt ze door beide groepen, religieus en psychotherapeutisch, gevormd te zijn, zonder tot een van beide te behoren; een dialectische positie, zegt ze. Tegen beide heeft ze zo haar bezwaren als het gaat om spiritualiteit in handen van therapeuten en psychopathologie in handen van pastores. Wat de laatste groep betreft: kennelijk hebben ze Freud nooit vergeven en kiezen velen voor rechttoe rechtaan cognitieve modellen omdat die makkelijker zouden aansluiten bij psychologische interpretaties van Bijbelteksten en verhalen. Abbott ziet religie als een middel tot sociale cohesie en fundamentalisme als een restrictieve oplossing voor de wereldwijde globalisering. Zij pleit voor een psychoanalytisch georiënteerde benadering van religie en acceptatie van de functie religie. Dat samen zou kunnen leiden tot een meer zelfreflectieve houding en een meer menselijke spiritualiteit.

Ze geeft in kort bestek een aantal adequate statements over religie op basis van recente (sociologische) literatuur en is ook opvallend genuanceerd over de relatie religie en geestelijke gezondheid; zo ziekmakend is dat religieus fundamentalisme toch niet. Ze illustreert met fraaie vignetten dat vanuit groepsanalytisch perspectief *distress* niet

zozeer te verwachten is bij de leden van de fundamentalistische gemeenschap of bij de buitenstaanders, maar vooral bij degene die zich aan de rand bevinden, die op de wip zitten. Daar zijn de spanningen voelbaar en daar ontstaat *distress*. En die spanning zal zich manifesteren op het gebied van bekende thema's als seksualiteit, relaties, (angst voor) leven en dood. Een kort citaat van Karen Armstrong geeft de gedachte van de auteur goed weer: 'Zonder het vermogen om de diepere regionen van de psyche te benaderen, dat mogelijk was gemaakt door de oude mythen, liturgieën en mystieke gebruiken van hun conservatieve geloof, leek het wel alsof de rede soms haar verstand was verloren in onze *brave new world*. (...) Zonder de restricties van een 'hogere', mythische waarheid kan de rede bij gelegenheid demonisch worden en tot misdaden komen die ernstig zijn, zo niet ernstiger, als iedere willekeurige gruweldaad die fundamentalisten plegen' (Armstrong, 2000, 413). Abbott eindigt met waar ze haar artikel mee begon: de behoefte aan zin. Zij tracht de dialectiek tussen de aantrekkingskracht van het absolute enerzijds en onzekerheid anderzijds als meer humane vorm van een spirituele levenshouding vast te houden.

Trauma en verzoening

Er zijn fraaie en inspirerende voorbeelden te geven van groepspsychotherapeuten en psychiaters die op tal van plaatsen in de wereld werkzaam zijn in spanningshaarden en bijdragen vanuit hun expertise aan toe-

nadering tussen (voormalige) strijdende partijen. Zo is Guatemala een mooi Midden-Amerikaans land, dat sinds 1996 werkt aan vrede en verzoening na jaren van burgeroorlog. Daaraan wordt ook vanuit de groepsanalyse bijgedragen, zo blijkt uit het artikel van Elisabeth Rohr (Marburg, Duitsland). Zij doet verslag van haar werk en indrukken.

Ik weet niet zeker of 'aan een dood paard trekken' helemaal hetzelfde is als 'riding a dead horse'. Dat er allerlei redenen kunnen zijn om op een dood paard te blijven rijden valt psychologisch te begrijpen als 'doen alsof er niets aan de hand is'. Echter, dat doen alsof er niets aan de hand is leidt weer tot frustraties en gevoelens van onmacht. Maar die kunnen altijd nog te verkiezen zijn boven de hopeloosheid en de pijn van het alles verwoestende trauma.

Elisabeth Rohr gebruikte het noord-indiaanse gezegde: 'als je ontdekt dat je op een dood paard rijdt, stijg dan af', in haar groepsanalytisch georiënteerde supervisietraining voor werkers in de geestelijke gezondheidszorg in het door een 36 jaar lange burgeroorlog getraumatiseerde Guatemala. Haar training besloeg een periode van drie jaar (2005-2008) en bestond uit zes vijfdaagse blokken. De supervisietraining moest zelf getraumatiseerde werkers in de geestelijke gezondheidszorg helpen het dagelijks werk met getraumatiseerden vol te houden. Zoiets als supervisie bestond niet. Het afscheid nemen van het dode paard bleek een belangrijke ervaring te worden: rouw over de eindeloze verliezen gedurende de

oorlog, zoeken naar uitwegen uit een geschiedenis vol doodlopende oplossingen. Zo kon de training die geen traumatherapie was toch helpen om wanhoop om te buigen richting hoop.

Het artikel is mooi en indringende verslag van belangrijk werk ten dienste van vredes- en verzoeningswerk.

Mannen: chocola en bloemen

Het derde nummer van de jaargang bestaat uit twee delen: een sectie over seksualiteit, en een sectie ter herinnering aan het leven en werk van Patrick de Maré (*Memorial Day*), die in 2008 overleed. De sectie seksualiteit opent, voor de liefhebbers, met een beschouwing over de plaats van seksualiteit in de groepsanalyse volgens Foulkes (en De Maré) vergeleken met opvattingen van Lacan (Nitzgen, 2009). Ik vond daarna een fraai artikel over een mannengroep. Kennelijk is de voor zover ik weet bescheiden praktijk van mannengroepen in Nederland nog bijzonder vergeleken bij Engeland. De auteurs beweren dat er in de National Health Service (NHS) een gebrek is aan mannetherapiegroepen. Ze reflecteren over het (conflicteuze) probleem van mannen in gemengde groepen. Inmiddels zijn de auteurs overtuigd van de effectiviteit van groepen voor ‘stoere’ en ‘echte’ oftewel anti-feminiene, te weinig metroseksuele, emotioneel al te traditionele mannen (Seager en Thümmel, 2009); jawel, die bestaan. De auteurs beweren geen andere literatuur over mannengroepen te hebben gevonden, hetgeen mij verbaast; blijkbaar

is ‘onze’ psychoagogische mannengroep nooit geëxporteerd. Nu moet ik mijn eerdere typering van de mannen wel bijstellen. Het gaat om mannen met externaliserende pathologie. Ze komen gevaarlijk in de buurt van moord, suïcide, huiselijk geweld, overvallen en maligne manipulatie. Dat is natuurlijk wel even iets anders dan de mannen in mijn mannengroep met vooral internaliserende psychopathologie.

De auteurs beschrijven helder hoe de groep tot stand kwam en werd samengesteld: een langzaam open groep, waaraan de mannen om te beginnen tien keer deelnamen. Ze beschrijven hun stijl: een getemperde groepsanalytische houding, met proactieve en semi-directieve elementen, steunend en bevestigend. Vitaal is een balans tussen al te intrusieve interventies en het risico van nieuwe verwaarlozing, die natuurlijk zou passen bij de eigen emotionele verwaarlozing van de individuele deelnemers. Humor speelt een belangrijke rol. De auteurs beschrijven met zorg hun ervaringen met de worstelingen van deze mannen om hun gewelddadigheid in de groep te bespreken. Dan blijkt ook weer de kracht van deze lotgenotengroep. De groep heeft bovendien twee co-therapeuten. De auteurs geven de voordelen aan. Met drie uitvoerige vignetten illustreren ze hun werk; vandaar die chocola en bloemen.

Drie discussiepunten zijn het vermelden waard. Kennelijk is de groepsanalyse traditioneel niet zo gericht op homogene groepen. De *godfather* van de beweging had daar zo zijn opvattingen over; daar kun je kennelijk niet zomaar om heen, de

gemengde groep is toch het ideaal. Belangrijker is de visie op geweld en destructiviteit. De auteurs zien de oorsprong ervan in trauma, misbruik en (vroeg) verwaarlozing, hechtingsproblematiek. De broodnodige controle over de lading van deze kwetsbaarheid gaat ten koste van het zelf of leidt tot dehumanisering van de ander, hetgeen ook doorwerkt in de differentiatie tussen de sekserollen, en in homofobie. Ook in dit artikel ontbreekt weer niet wat ik in mijn opmerking vooraf aangaf, de eigen verstaanshorizon en tegenoverdracht van de auteurs.

De derde opmerking betreft de ontwikkeling van een zekere tederheid. Die kan pas ontstaan op basis van de ervaring geliefd, gewaardeerd, gesteund te worden, bevestiging van de persoon die ik ben, iets wat ik nooit alleen aan mezelf kan ontnemen. In hun groep was de afwezigheid van vrouwen daarbij een werkzaam ingrediënt, zo stellen de auteurs.

De commentator, iets wat tot de vaste rubrieken in *Group Analysis* behoort, is wat gereserveerd met betrekking tot het idee van de auteurs dat (groeps)therapie ietwat gefeminiseerd zou zijn. Het is volgens Bhurruth de verschuiving naar het pre-oedipale paradigma, en niet een soort van feminisering, waardoor therapeuten bijvoorbeeld voorzichtiger en langzamer, en ook met minder volume spreken (Bhurruth, 2009, 273). Een andere observatie is deze. Refererend aan echte zeelieden (echte mannen) voor wie een vrouw op een schip alleen maar ongeluk kan betekenen, vraagt Bhurruth zich af of de therapieruimte voor

de mannengroep niet de 'vrouw' is, zoals het schip voor de zeelieden. Een vrouw erbij moet die 'zeelui' wel 'gek' maken. Hij attendeert ook op een zekere hiërarchie tussen de co-therapeuten en het nut daarvan in zo'n mannengroep. De commentator pleit terecht voor meer *outcome*-meting. Hem viel op, mij ook, dat de auteurs met een zekere liefde voor hun groep schrijven. Chocola en bloemen spreken boekdelen.

Ik had juist met twee collega's het plan opgevat om onze ervaringen met onze mannengroepen op papier te zetten. Dit artikel bevestigt me in dit plan.

De dood en groepsdynamiek

Hoe lukt het de groep als geheel om verder te gaan als groepsleden sterven? Het artikel van McDermott e.a. (2009) betreft een kwalitatief onderzoek naar een langlopende groep voor vrouwen met borstkanker. De opzet en theoretisch onderbouwing worden duidelijk gemaakt; veel onderzoek is er kennelijk niet. Uit de kwalitatieve analyse van de gegevens komt een aantal gespreksthema's naar voren, die de auteurs als therapeutische factoren labelen: het belang van de groep, continuïteit in relatie tot verandering en onzekerheid, de begrafenis, de betekenis van het overleden groepslid voor de groep, gedachten over eigen dood en begrafenis, de angst voor de eigen kanker en het onvermijdelijke van de dood, ongerustheid over eigen gezondheid en behandelingen, hoop en doorgaan.

In hun discussie wordt duidelijk dat de auteurs de thema's aan elkaar verbinden

onder het hoofd: preoccupatie met het lichaam op tweevoudige wijze, namelijk met de groep als lichaam en het eigen lichaam. Wat betreft het eerste is er een sterke identificatie met de groep, refererend wellicht aan de vroege identificatie met het lichaam van de moeder als holding en faciliterende omgeving.

De paradox is de ontkenning (doorgaan) en tegelijk de dood onder ogen te zien als behorend tot het leven. Het effect is niet zozeer verlenging van leven maar verbetering van kwaliteit van leven. Doorgaan heeft een dubbele betekenis. De groep gaat door, maar ook de overledenen leven verder in de herinnering van de groep.

Literatuur

Abbott, R.M. (2009). Religious Fundamentalism and mental Illness: A Group Analytic Exploration. In: *Group Analysis*, 42, 47-61.

Armstrong, K. (2000). *De strijd om God. Een geschiedenis van het fundamentalisme*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Bhurruth, M. (2009). Response to Martin Seager and Uwe Thümmel's 'Chocolates and Flowers? You must be joking!' Of Men and Tenderness in Group Psychotherapy'. In: *Group Analysis*, 42, 272-276.

McDermott, F., Chr. Hill en A. Morgan (2009). Death and the Dynamics of Group Life. In: *Group analysis*, 42, 156-176.

Nitsun, M. (1996). *The Anti-Group. Destructive forces in the group and their creative potential*. London: Routledge.

Nitzgin, D. (2009). The Location of Sexuality in Group Analysis. In: *Group analysis*, 42, 215-228.

Pines, M. (2009). The Matrix of Group Analysis: An Historical Perspective. In: *Group Analysis*, 42, 5-15.

Rohr, E. (2009). Farewell to a Dead Horse: Group Analytic Supervision Training in Post-War Guatemala. In: *Group Analysis*, 42, 107-199.

Seager, M en U. Thümmel (2009). 'Chocolates and Flowers? You must be joking!' Of Men and Tenderness in Group Therapy. In: *Group Analysis*, 42, 250-271.